

STUDIA WSCHODNIOŚLÓWIAŃSKIE: LITERATURA I JĘZYK

Redakcja naukowa:

Andrzej Ksenicz

Małgorzata Łuczyk

Nel Bielniak

Aleksandra Urban-Podolan

Studia wschodniosłowiańskie: literatura i język

Recenzenci:
Beata Rycielska
Beata Siwek

Projekt okładki i skład tekstu:
Anna Teodorczyk

Wydanie publikacji dofinansowane przez Stowarzyszenie Współpracy
„Polska-Wschód” w Zielonej Górze

Copyright by Authors

ISBN 978-83-62352-24-1

WYDAWNICTWO MORPHO
ul. Osiedle 6
68-213 Sieniawa Żarska
morpho@mor-pho.pl
604 25 65 95
<http://www.mor-pho.pl>

Druk i oprawa:
SOWA – druk na życzenie® www.sowadruk.pl

SPIS TREŚCI

Literaturoznawstwo

Joanna Getka	
Konfederacja barska w polskojęzycznych drukach końca XVIII wieku (Na materiale druków bazylikańskich).....	9
Magdalena Dąbrowska	
Z dziejów rosyjskiego czasopiśmiennictwa prowincjonalnego („Урания”, 1804 r.).....	23
Ванда Бароўка	
Віцебскі тэкст у творах польскамоўных і рускамоўных пісьменнікаў Беларусі XIX стагоддзя.....	31
Jolanta Kazimierczyk-Kuncer	
Europejczyk markiz de Custine i rosyjski Europejczyk Aleksander Hercen wobec antytezy Sankt Petersburg – Moskwa.....	39
Nel Bielniak	
Motywy tanatologiczne w opowiadaniach Aleksandra Kuprina.....	49
Екатерина Атаманова	
Историко-культурная составляющая автобиографической эссеистики Марины Цветаевой.....	63
Elena Janczuk	
Искусство расставания: ностальгия в жизни и творчестве Марины Цветаевой.....	71
Инна Панек	
Живопись Марка Шагала и поэзия Анны Ахматовой.....	81
Jadwiga Gracla	
Zapomniana dramaturgia początku XX wieku współcześnie (Kilka uwag o dramacie W. Szerszeniewicza <i>Wieczny Żyd</i>).....	91
Вячеслав Крылов	
Рецепция критики и критиков в историко-культурном контексте серебряного века.....	99
Andrzej Ksenicz	
Europejski kontekst w poezji B.I. Antonycza i O. Olżycza.....	107
Rostysław Kramar	
Detronizacja króla sowieckiego „karnawału”: folklor ukraiński lat 1920-1950 kontra Stalin.....	117

Ирина Трушкова	
Ментальность вятского крестьянства до и после коллективизации (По произведениям вятских и Кировских писателей).....	131
Zygmunt Zbyrowski	
<i>Doktor Żywego</i> Borysa Pasternaka a <i>Wojna i pokój</i> Lwa Tołstoja. Podobieństwa i różnice.....	139
Patryk Witczak	
Rewolucje a śmierć w historycznej prozie Marka Ałdanowa.....	147
Aleksandra Urban-Podolan	
Мир детства и юности в прозе Валентина Распутина.....	155
Monika Sidor	
Rewolucja jako stan ducha i fakt historyczny. <i>Marzec Siedemnastego</i> Aleksandra Sołżenicyna.....	169
Albert Nowacki	
Odkrywanie cielesności we współczesnej literaturze ukraińskiej.....	177
Halina Mazurek	
Innowacje konstrukcyjne w dramaturgii rosyjskiej pierwszej dekady XXI wieku.....	185
Barbara Kozak	
Bohater jakich właściwie czasów? O powieści Anatolija Brusnikina <i>Герой иного времени</i> i jej autorze.....	195
Katarzyna Roman-Rawska	
Żywe dusze, czyli fantasmagoryczne wizje historii Rosji w powieści <i>ЖД</i> Dmitrija Bykowa.....	203
Любов Юрченко, Валерія Корабльова	
Соціальна відповідальність і слов'янська культура в літературному контексті.....	211

Językoznawstwo

Elżbieta Bogdanowicz	
Znaczenie konotacyjne jako podstawa słowotwórstwa odproprjalnego (Na przykładach polskich i rosyjskich).....	221
Lilia Citko	
Ruskie cechy językowe w <i>Leksykonie</i> supraskim z 1722 roku.....	229
Jolanta Fainstein	
Лексема <i>золото</i> и производные в словаре и контексте.....	235
Joanna Gorzelana, Marika Sobczak	
Prawosławie i katolicyzm na pograniczu kultur. Leksyka religijna na Bukowinie w opowieściach polskich Bukowińczyków.....	241
Magdalena Jeż	
Афіксація як продуктивний спосіб творення туристичних термінів.....	253
Ольга Климович	
Особенности актов XIV–XVI вв. в аспекте сравнительно-сопоставительной исторической стилистики.....	259
Алла Крайнова	
Русский литературный язык как высшая форма языка национального.....	269
Agnieszka Łazar	
Najbardziej produktywne formy imiennicze w nazwiskach z sufiksem -ow/-ew, -iw/-yw, -ów we współczesnej antroponimii polskiej.....	275
Małgorzata Łuczuk	
Чувствительность к запаху алкоголя как особое проявление обонятельных ощущений. (На материале русского языка).....	285
Joanna Mampe	
Конструктивный потенциал переспроса в диалогическом дискурсе.....	295
Walentyna Mieszkowska	
Wartość nominacyjna przymiotników i przysłówków w systemie terminologii ekonomicznej współczesnego języka rosyjskiego.....	301
Michał Mordań	
Współczesne przydomki we wsi Haćki na Białostocczyźnie.....	309
Henryka Munia	
Funkcje przezwisk w utworach rosyjskiej prozy wiejskiej XX wieku.....	319
Татьяна Нестерова	
Контекстуально-ситуативные косвенные речевые акты в этикетных ситуациях (Обиходное общение русских).....	329
Dagmara Nowacka	
Azbuka czy abecadło? Droga do ukraińskiego języka literackiego w Galicji pierwszej połowy XIX wieku.....	339

Светлана Савилова	
Типовая языковая личность студента высшей школы в России (г. Томск).....	347
Ольга Щитова	
Эргонимы с пространственным значением как средство моделирования коммуникативного пространства города.....	355
Juliusz Skorek	
Intonacja wypowiedzi pytających języka rosyjskiego, polskiego oraz niemieckiego w ujęciu konfrontatywnym (Badania eksperymentalne).....	363
Татьяна Тарасенко, Василиса Тарасенко	
Семантическая ситуация: лингвокультурологический аспект (На примере ситуации винопития).....	375
Katarzyna Węgorowska	
Santockie eksponaty muzealne Ignacego Szylkina utrwalone w <i>Zakolach Łokai</i> Henryka Szylkina (W świetle refleksji językoznawczo- kulturologiczno-historycznych).....	383

LITERATUROZNAWSTWO

Joanna Getka

Uniwersytet Warszawski

**KONFEDERACJA BARSKA W POLSKOJĘZYCZNYCH DRUKACH
KOŃCA XVIII WIEKU
(NA MATERIALE DRUKÓW BAZYLIAŃSKICH)**

KONFEDERACJA BARSKA – PRÓBA OCENY

Rzeczpospolita XVIII wieku, często jest stereotypowo oceniana jako państwo fanatyzmu religijnego, konserwatywne i zamknięte na dialog z innymi kulturami i wyznaniem¹. Przy tym pomijany jest fakt, że skala nietolerancji religijnej w Polsce okresu Oświecenia nie odbiegała od normy innych państw europejskich tego okresu². Co więcej, jak podkreśla współczesny badacz tematyki innowierców w XVIII wieku, Michael G. Müller, „Rzeczpospolita osiemnastowieczna była państwem nie bardziej konfesjonalnym – i chyba nawet mniej skonfesjonalizowanym – niż inne kraje porównywalne. Wysoki był natomiast potencjał konfliktowy poszczególnych aspektów w stosunkach międzynarodowych. Antytolerancyjne nastawienie stosunkowo szerokich kręgów polskiego społeczeństwa przyczyniło się do powstania napięć religijnych. Jednak nie one były przyczyną wielkich konfliktów religijnych lecz polityczne okoliczności, które pozwoliły na instrumentalizowanie sprawy dysydenckiej od zewnątrz”³.

W porównaniu z położeniem innowierców, ich sytuacja w Rzeczypospolitej w końcu XVIII wieku nie przedstawiała się źle. Do początku XVIII wieku byli chronieni postanowieniami Konfederacji Warszawskiej, a ich prawa zostały naruszone decyzjami Sejmu Niemego (1717) i uchwałą z 1733 roku odbierającą dysydemtom prawo do piastowania jakichkolwiek urzędów. Polscy obywatele-różnowiercy cieszyli się jednak swobodą sumienia⁴.

Problem „polskiej nietolerancji” religijnej, którego częścią jest problematyka polskich dysydemtów jest ściśle związana z coraz gorszą sytuacją polityczną kraju na arenie międzynarodowej.

1 Por. m.in. opinię Jeana Fabre, francuskiego badacza działalności Stanisława Augusta i jego epoki w artykule M. G. Müllera, *Tolerancja religijna a sprawa dysydemtów w Polsce w drugiej połowie XVIII wieku*. „Wiek Oświecenia”. *W dwusetną rocznicę śmierci Stanisława Augusta*, 15/1999, s. 19-29, s. 19.

2 Por. M. G. Müller, *Tolerancja religijna*, op. cit., s. 23.

3 Ibidem, s. 23.

4 Por. też: W. Kriegerseisen, *Ewangelicy polscy i litewscy w epoce saskiej (1696-1763). Sytuacja prawna, organizacja i stosunki wyznaniowe*, Warszawa 1996, s. 19-49, M.G. Müller, *Tolerancja religijna...*, op. cit., s. 22.

Jest faktem powszechnie dziś znanym, że polscy dysydenci byli narzędziem w rękach państw sąsiednich, zainteresowanych w osłabieniu Rzeczypospolitej i jak największym wpływem na jej życie polityczne. Polscy innowiercy, mający silne poparcie ze strony Rosji i Prus, oczekiwali praw i wolności, na tle innych państw europejskich niebywałych – nie poprzestawali bowiem na żądaniach pełnej swobody kultu, a domagali się również pełni praw politycznych, m.in. możliwości zasiadania w najważniejszych instytucjach państwowych z sejmem i senatem na czele. Łatwo sobie wyobrazić konsekwencje takiego przywileju w Rzeczypospolitej, w której obowiązywało osławione *liberum veto*: kierowani przez swoich protektorów łatwo mogliby paraliżować prace sejmu, wpływając tym samym na funkcjonowanie państwa⁵.

Polski katolicyzm był więc w tym kontekście ściśle związany z polską racją stanu. Z tym właśnie związane są zapewne podstawowe kłopoty interpretacyjne związane z konfederacją barską. Przy jej opisie padają najczęściej dwa skrajnie różne określenia – jedni⁶ gotowi są w niej widzieć ostatnie zgromadzenie Sarmatów, walczących o własne przywileje: powrót do starego, wyidealizowanego (jeśli w ogóle istniejącego) systemu republikańskiego, drudzy zaś (m.in. Władysław Konopczyński, czy zajmujący się tematyką barską współcześnie Wojciech Turek, Jacek Kowalski, W. Zajewski⁷) są skłonni widzieć w barszczanach pierwszy „wielki wysiłek ogólnonarodowy”⁸, polski zryw narodowowyzwoleńczy, który jeśli porównać go z powstaniem o charakterze narodowowyzwoleńczym miał największy zasięg na terenie zamieszkałym przez uświadomioną ludność polską i trwał najdłużej⁹.

Sprawa rzeczywiście nie jest łatwa ani jednoznaczna. Konfederacja barska została zawiązana w dużej mierze przez konserwatywną szlachtę, uczestników konfederacji radomskiej, która miała na celu detronizację Stanisława Augusta i cofnięcie przeprowadzonych przez niego reform. Ich plany jednak nie tylko nie powiodły się, ale więcej – uczestnicy konfederacji radomskiej posłużyli właściwie Rosji jako narzędzie do przeprowadzenia uchwał Sejmu Repninowskiego (1767-1768). Obrady sejmu, toczące się przy „ochronie” wojsk rosyjskich, poprzez uznanie politycznego równouprawnienia szlachty dysydenckiej doprowadziły do ugruntowania się

5 Por. też: W. Kęder, *Stolica apostolska wobec Rzeczypospolitej w okresie konfederacji barskiej 1767-1773*, Opole 2006, s. 7.

6 Por. np. M. Klimowicz, *Cudzoziemszczyzna i rodzimność. Elementy kultury polskiej czasów Oświecenia* [w:] *Swojskość i cudzoziemszczyzna w dziejach kultury polskiej*, Z. Stefanowska (red.), Warszawa 1973, s. 169-185, s. 177, S. Dubisz, *Modlitewno religijne incipity utworów wierszowanych okresu konfederacji barskiej*, „Poradnik Językowy”, 9/1996, s. 41-57, s. 42-43.

7 Por. np. J. Kowalski, *Konfederacja. Krótka wiadomość o konfederacji barskiej* [bm, br.].

8 M. Kukiel, *Zarys historii wojskowości w Polsce*, Poznań, t. III, s. 339.

9 W. Konopczyński, *Konfederacja barska*, Warszawa 1936-1938, (wyd. II. Warszawa 1991), t. II, s. 935, W. Turek, *Konfederacja barska: wczoraj, dziś i... jutro*, w: J. Kowalski, *Konfederacja...*, op. cit., s. 3, por. też: H. Dylągowa, *Duchowieństwo katolickie w dobie konfederacji barskiej*, „Universitas Gedanensis”, 15/1996, s. 37-41, s. 40; W. Zajewski, *W kręgu sporów o zasadniczą przyczynę pierwszego rozbioru Polski*, „Universitas Gedanensis”, 15/1996, s. 66-76, s. 74.

rosyjskiej dominacji w Polsce. Pierwszym celem konfederacji barskiej było zlikwidowanie politycznego równouprawnienia różnowierców. Jak jednak zauważa Dorota Dukiewicz, „oskarżanie ich o fanatyzm religijny jest [...] ahistoryczne. Sejm Repninowski naruszał religijne status quo w Rzeczypospolitej – wymusił na szlachcie równouprawnienie polityczne szlachty niekatolickiej, a przecież religia rzymskokatolicka była dominująca”¹⁰. Jej stanowisko nawiązuje w zasadzie do opinii wybitnego polskiego historyka Władysława Konopczyńskiego. Konfederację barską uważa on za pierwsze polskie powstanie narodowe: „bez przesady można powiedzieć, że dopiero motyw religijny, sprowokowany wdzierstwem państw innowierczych, podniecony propagandą Sołtyka i towarzyszy doprowadził do uświadomienia tej prawdy, że są rzeczy świętsze niż veto i fortuny szlacheckie, rzeczy za które warto nieść życie na szaniec. Z postępowaniem walki spod pierwotnych haseł ultrakatolickich wybija się na wierzch jeszcze głębsze pragnienie niepodległości”¹¹.

Inną kwestią, związaną z oceną konfederacji barskiej jest jej znaczenie dla losów kraju – I rozbioru Rzeczypospolitej. Tezę, że tak właśnie było, rozpowszechniano już w latach 70. XVIII wieku z inicjatywy państw zaborczych¹², a miała ona na celu deprecjonowanie wagi tego zrywu, który zjednoczył liczne podzielone dotąd grupy polskiego społeczeństwa szlacheckiego. Choć teza ta jest powtarzana do dziś, to w świetle dostępnych dokumentów, widać wyraźnie, że z – czy też bez konfederacji barskiej – do I rozbioru Rzeczypospolitej doszłoby z pewnością. Już z 1763 roku pochodzi np. dokument, przedstawiony Katarzynie II przez gen. Zachara Czernyszewa kierującego Kolegium Wojennym Imperium Rosyjskiego, dotyczący zajęcia terenów należących do Rzeczypospolitej. Wytoczona w dokumencie linia graniczna pokrywa się z granicami I rozbioru z 1772 roku¹³. Jak zauważa cytowana już wyżej Dorota Dukiewicz, historyk zajmujący się stosunkami polsko-rosyjskimi w czasach stanisławowskich i pierwszym rozbiorem Polski, „przyczyną pierwszego rozbioru był z jednej strony układ sił międzynarodowych, który wymusił pacyfikację – kosztem Rzeczypospolitej – napięć w trójkącie Berlin-Wiedeń-Petersburg, związanych z wojną turecką. Druga zaś przyczyna leżała w samej Rzeczypospolitej i nie tyle chodziło tu o konfederację barską, ile o utratę przez Rosję dominującej pozycji w Polsce”¹⁴, która nastąpiła dzięki równoczesnemu zaistnieniu dwóch elementów – oporu króla wobec Rosji i zawiązaniu się konfederacji barskiej.

Niejednoznaczna ocena ruchu barskiego widoczna jest także w polskiej publicystyce XVIII wieku. Propaganda państw zaborczych upowszechniła opinię

10 *Zawiązanie konfederacji barskiej*, wywiad; z D. Dukiewicz rozmawia E. Zientara, http://kalendarium.muzhp.pl/display.php?id_event=146 [dostęp 04.04.2013].

11 W. Konopczyński, *Dzieje Polski nowożytnej*, Warszawa 1986, t. II, s. 189.

12 Por.: T. Cegielski, Ł. Kądziela, *Rozbiory Polski 1772-1793-1795*, Warszawa 1990, s. 142-148.

13 Por. Z. Zielińska, *Polska w okowach „systemu północnego” 1763-1766*, Kraków 2012, s. 44. Por. też: W. A. Serczyk, *Początek końca. Dzieje narodu i państwa polskiego*, Warszawa 1997, s. 31.

14 *Zawiązanie konfederacji barskiej*, op. cit.

o warcholskich i fanatycznych zapędach konfederatów. Dlatego światli działacze polskiego Oświecenia mieli problem ze sformułowaniem swojego stanowiska odnośnie barszczan.

Wyraźnie widać to w wypowiedziach Stanisława Staszica. Konfederatów barskich, o których pisze wzmiankowo, charakteryzuje (jednak) jako fanatyków, a jednocześnie – jako ludzi honoru i odwagi¹⁵.

Niezależnie więc od przyczyn, jakimi kierowali się barszczanie, zawiązując konfederację, a zwłaszcza jej skrajnie konserwatywny odłam, ruch barski stanowi pierwszy wspólny zryw Polaków, którzy zbrojnie sprzeciwili się porządkowi politycznemu narzuconemu przez państwo sąsiednie (Rosję), a który otwiera kolejne próby uwolnienia się Rzeczypospolitej spod zależności politycznej. Wraz z uchwaleniem Konstytucji 3 Maja oraz Insurrekcją Kościuszkowską tworzy integralną część „legandy walki o wolność, która zwłaszcza w okresie zaborów miała ogromne znaczenie dla przetrwania narodu”¹⁶.

Zmiana wizerunku tego wydarzenia w opinii publicznej była więc jednym z elementów kształtujących tożsamość narodową Polaków.

ROLA PUBLICYSTYKI W SYTUACJI POLITYCZNEJ RZECZYPOSPOLITEJ W KOŃCU XVIII WIEKU

Koniec XVIII wieku przyniósł ostateczny upadek I Rzeczypospolitej. Dokonał się I rozbiór Polski. Nie było to wydarzenie przecież niespodziewane – od połowy XVII wieku pogłębiał się kryzys gospodarczy i polityczny, który był tym bardziej dotkliwy, że postępował przy wzroście potęgi sąsiadów. I rozbiór Polski w 1772 roku był jednak zarazem bodźcem dla reformatorsko nastawionej części społeczeństwa do podjęcia aktywnych działań na rzecz reform ustroju i gospodarki w celu wzmocnienia kraju, by mógł on w przyszłości stawić czoło trzem mocarstwom rozbiorowym¹⁷. Dzięki powołanym jednak w tym okresie instytucjom kulturalno-oświatowym (żeby wymienić najbardziej znane: Komisja Edukacji Narodowej, Towarzystwo Ksiąg Elementarnych), był to zarazem okres przełomowy, kluczowy dla konsolidacji narodu polskiego i krystalizowania się nowoczesnej tożsamości narodowej. Szczególnie istotnymi w tym kontekście są dwa wydarzenia – obrady

15 S. Staszic, *Uwagi nad życiem Jana Zamojskiego 1787*, s. 226-227, 321.

16 Por. też: *Zawiązanie konfederacji barskiej*, op. cit.

17 Fakt, że „Rzeczypospolitej nieszczęście jest dawnego nierządu skutkiem” (S. Staszic, *Uwagi nad życiem Jana Zamojskiego 1787*, s. 320) zauważały postępowe elity intelektualne kraju, które poczynając od Stanisława Leszczyńskiego (S. Leszczyński, *Głos wolny, wolność ubezpieczający*, 1733. Wymienić tu należy również teksty: Stanisława Szczuki, Stanisława Dunina Karwickiego, Stanisława Konarskiego i in.) zainicjowały publiczny dyskurs na temat konieczności reform politycznych i gospodarczych. Domagano się zmian nie tylko w sposobie uchwalania praw, ale i reformy armii, systemu podatkowego, sądowiczego. Postulowano także gruntowną reformę szkolnictwa. Nowoczesnemu państwu potrzebny był sprawny aparat urzędniczy i dyplomatyczny, którego również brakowało.

Sejmu Wielkiego zakończone uchwaleniem Konstytucji 3 Maja i Insurrekcją Kościuszkowską.

Przed reformatorami stało jednak zadanie bardzo trudne do wypełnienia: musieli sobie poradzić nie tylko z konserwatywną częścią szlachty i duchowieństwa, pragnącymi zachować posiadane przywileje, ale i brakiem jedności wśród Polaków. Dużą rolę w propagowaniu idei reform odegrała publicystyka, która jako narzędzie w rękach reformatorów miała oswajać społeczeństwo z koniecznością wprowadzenia zmian, prezentować program naprawy Rzeczypospolitej, wpływać na zmianę postawy społeczeństwa polskiego.

W propagowanie tej idei aktywnie włączyli się drukarze bazylikańscy. Rolę, jaką odegrali w tym przedsięwzięciu, trudno przecenić¹⁸. Znacząca jest spuścizna świecka bazylikańskich typografii (wśród wydań w języku polskim stanowiła ona około połowy wydawnictw¹⁹!), wśród której znajdowało się wiele druków na aktualne tematy polityczne²⁰. Znalazło to odzwierciedlenie nie tylko w działalności wydawniczej, ale i w aktywnym udziale w życiu politycznym kraju. Troska o los kraju przejawiała się w okresie Insurrekcji Kościuszkowskiej²¹, pełnym napięcia czasie ją poprzedzającym oraz smutnym okresie po klęsce powstania. Uzasadnioną jest teza, że dzięki drukom o szeroko rozumianej tematyce społeczno-politycznej, bazylianie przyczynili się do kształtowania postawy patriotycznej i świadomości narodowej Polaków.

18 Kluczowe w tym kontekście było położenie geograficzne typografii bazylikańskich: choć teksty wychodzące spod pras typografii zakonnych, dzięki dobrze funkcjonującej sieci kolporterskiej były znane w całym kraju, to znaczne grono czytelników stanowili odbiorcy z kresów wschodnich dawnej Rzeczypospolitej. Książki można było bowiem nabyć nie tylko u księgarzy, współpracujących z wybranymi typografiami, ale i na różnego rodzaju jarmarkach. Zwiększało to szanse na dotarcie książki do rąk lokalnej szlachty. Popularyzacja reform była szczególnie potrzebna właśnie na wschodnich terenach dawnej Rzeczypospolitej: idee reformatorów głoszone w czasie trwania Sejmu Czteroletniego, a zawarte potem w Konstytucji 3 Maja wywoływały sprzeciw głównie na prowincji, w Lublinie, Grodnie, województwie Brzesko-Litewskim i na Wołyniu, prowadziło do powstawania ośrodków antykonstytucyjnych na Wołyniu, Podolu i Ukrainie. Por.: W. Kalinka, *Sejm Czteroletni*, t. II, wyd. II. Warszawa 1991, s. 331; Z. Zielińska, *Republikanizm spod znaku buławy: publicystyka Seweryna Rzewuskiego z lat 1788 – 1790*, Warszawa 1988, s. 20 i 44. Por. też: listy Benedykta de Caché do Wenzela Antona von Kaunitza z 18 maja 1791 roku i z 23 lipca 1791 roku i za: H. Kocój, *Dyplomacja Prus, Austrii i Rosji wobec Konstytucji 3 maja 1791 roku*, Kraków 1998, s. 181 i 182. Dodatkowo właśnie znana ze swojego konserwatywnego prowincja była zalewana publikacjami obozu konserwatywnego. Dzięki drukowi wybranych pozycji wydawniczych bazylianie mieli więc szanse korygować pewne postawy społeczeństwa tych terenów i wpływać na zmianę jego stosunku do reform.

19 J. Getka, *Polskojęzyczne druki bazylikańskie (XVIII w.)*, Warszawa 2013, s. 52.

20 Należący do Kościoła greckokatolickiego bazylianie z naturalnych względów obawiali się zwłaszcza wschodniego sąsiada Rzeczypospolitej – Imperium Rosyjskiego. W obliczu realnej groźby kasaty obrządku unickiego po trzecim rozbiore Rzeczypospolitej, zadaniem podstawowym zakonników stała się walka nie tylko o świadomość religijną unitów, ale również polityczną. W efekcie typografowie zakonni, mimo że głównym celem zakładanych przy klasztorach bazylikańskich drukarni (w Wilnie, Supraślu, Mińsku, Uniowie, Poczajowie i Lwowie) było popularyzowanie i gruntowanie Unii Brzeskiej (1596) wśród ludności ruskiej oraz obsługa duchowieństwa unickiego, wychodzili poza ramy powierzzonej im misji.

21 Bazylianie zaangażowali się w Insurrekcję Kościuszkowską nie tylko czynnie, ale również wspierali ją finansowo i „duchowo” (odprawiano msze za powstańców). Szerzej: J. Getka, *Patriotyczna spuścizna bazyliaków. Polskojęzyczne druki bazylikańskie z lat 1790-1795. Epoka a literatura i języki w Słowiańszczyźnie Wschodniej*, s. 241-253, s. 242-248.

Jednym z elementów tej działalności było propagowanie przez bazylianów tekstów unaoczniających czytelnikom siłę narodu, który zjednoczony w imię wspólnych wartości jest w stanie podjąć walkę z zagrożeniem. Wśród popularnych wysokonakładowych tekstów tego typu treści zawierały np. kalendarze, które podając daty z historii Polski i Litwy eksponowały sukcesy militarne, gospodarcze i polityczne kraju. Bardziej wymagający czytelnik tego typu informacje mógł czerpać z wydanych przez bazylianów dzieł takich jak *Krótkie Zebranie Historii y Geografii Polskiej* Teodora (właściwie Szymona) Wagi²², czy wcześniejszy i nieco gorzej opracowany, za to przeplatany wierszami, poczet królów polskich Augustyna Kołodzkiego²³. Wiedzę o Janie III Sobieskim uzupełniało szczegółowo dzieło jego dworzanina Jana Kazimierza Rubinkowskiego, *Janina zwycięskich tryumfów, dziełami y heroicznym mestwem Jana III króla polskiego, na Marsowym Polu najjaśniejszy, po przełomanej otomańskiej y Tatarskiej potencji... nieśmiertelnym wiekom do druku podany* (Supraśl 1754)²⁴.

W tym kontekście należy podkreślić działania wydawnicze bazylianów zmierzające do zmiany wizerunku konfederatów barskich. Warto odnotować, że wyraźnie zarysowuje się tu tendencja do przedstawiania samej konfederacji, jak i jej uczestników inaczej niż w drukach, wydanych z inspiracji mocarstw rozbiorowych tuż przed i po I rozbiorze Rzeczypospolitej, które sugerowały, że Polacy sami doprowadzili do klęski kraju, o czym była mowa wyżej. Widać tu zaczątek mitu

22 T. Waga, *Krótkie Zebranie Historii y Geografii Polskiej*, Supraśl 1767. Dzieło to, poprawione i uzupełnione przez autora (Waga usunął część dotyczącą geografii, uznając zamieszczone przez siebie dane za przestarzałe) wyszło trzy lata później w Warszawie, pt.: *Historia królów i książąt polskich, krótko zebrała* (Warszawa 1770). Dzieło to było wielokrotnie wznowiane i służyło jako główny podręcznik do historii Polski do końca XVIII wieku. Był on wznowiony jeszcze w 1819 roku przez Joachima Lelewela (sam był kształcony na tym podręczniku), który wprowadził do niego pewne poprawki i uzupełnił o panowanie Stanisława Augusta. Por. też: K. Estreicher, *Bibliografia polska XV–XVIII w.*, op. cit., t. XXXII, s. 147.

23 A. Kołodzki, *Thron oyczysty abo palec wieczności w krótkim zebraniu monarchów, xiążąt y królów polskich...* Supraśl 1727. Wydanie zgodnie z tytułem opisuje życie jedynie królów polskich. Zamieszczone wiersze to m.in. *Facjata wieczności pałacu* s. 2, *Quid sit judaica. Poema – co to jest naród żydowski* Dantyszka s. 75-76. *Thron oyczysty...* zawiera krótki opis powstania państwa polskiego i – pokrótce – charakterystykę panowania królów do 1696 roku (śmierci Jana III). W końcowej notatce autor przypomina, że kolejnym władcą Polski był August II Elektor Saski i gani naród, że odsunął od tronu rodzinę królewską, co będzie miało w przyszłości fatalne konsekwencje. O tym, że słowa te były prorocze, Polacy przekonali się niecałe pół wieku później.

24 Jest to przedruk z I wydania w Poznaniu (1739), ale – jak zauważa badaczka starodruków supraszkich M. Cubrzyńska-Leonarczyk (*Katalog druków supraszkich*, Warszawa 1996, poz. 168) – ilustracje drzeworytowe na wzór poznańskich są tu zrobione nieudolnie. Książka, zawiera wiele cennych informacji biograficznych dotyczących Jana III Sobieskiego (charakterystyka dzieciństwa, młodości, objęcia tronu, które Rubinkowski uzupełnił mową króla na sejmie elekcyjnym), dokładny opis wyprawy wiedeńskiej, uzupełniony o szereg dokumentów: kopię traktatu o przymierzu zaczepno-odpornym podpisanym przez cesarza austriackiego Leopolda i Jana III (datowanego w tekście na 13 marca 1683 roku), które doprowadziło do zwycięstwa pod Wiedniem; listy króla do królowej Marysieńki (z 13 IX 1683, 11 X 1683, 17 XI 1683) oraz do władców europejskich (elektora reńskiego, cesarza Augusta i in.); elegie pisane po śmierci króla i opis ceremonii pogrzebowej króla, a także charakterystykę portretu Jana III w Rzymie oraz innych obrazów przedstawiających króla (np. w dobrach Żółkiewskich).

konfederacji barskiej, który pojawił się w literaturze romantycznej: przedstawiono ją jako protest przeciwko pogwałceniu praw międzynarodowych, wielki wyczyn polskich „sarmatów”.

Wydaje się zresztą, że bazylianie sympatyzowali z działaniami barszczan już w trakcie samego zrywu. Pomoc barszczanom, którzy organizowali regularne jednostki wojskowe²⁵, stanowiło zapewne wydanie tłumaczenia podręcznika taktyki wojskowej, *sławnego inżyniera i kapitana wojsk francuskich*, de Jeney: *Le Partisan, ou l'Art de faire le petite guerre*, który ukazał się w Supraślu w 1770 roku²⁶. Podręcznik był wykorzystywany zarówno w dydaktyce w położonej niedaleko Supraśla Szkole Inżynierii powstałej z inicjatywy hetmana Branickiego, jak i w praktyce działań wojennych, po to, by „każdy officier na podjazd wysłany, mógł ją w ojczystym języku przy sobie nosić i prędko bez długiego uczenia się, treść z niej stanu swego wyczerpnąć, pojąć i zrozumieć”. Jeśli wziąć pod uwagę fakt, że niedaleko Supraśla stacjonowały skonfederowane wojska pod dowództwem Kazimierza Pułaskiego i Józefa Sawy-Calińskiego można przypuszczać, że właśnie oni byli adresatami podręcznika. Książka zyskała uznanie również późniejszych wybitnych dowódców: korzystał z niej zapewne generał Dąbrowski, wykorzystywano ją także w warszawskiej Szkole Elementarnej Artylerii i Inżynierii²⁷.

O TYM, JAK „RÓJ BĄKÓW” ZAKŁÓCIŁ ŻYCIE SĄSIADÓW

Wśród tekstów związanych z tematyką barską i wizerunkiem konfederatów należy wymienić dzieła z ostatniego dziesięciolecia XVIII wieku: *Sekreta gabinetów europejskich od r. 1763 aż do teraźniejszych czasów*²⁸, *O niebezpieczeństwie wagi politycznej, albo wykład przyczyn, które zepsuły równowagę na północy od wstąpienia na tron rosyjski Katarzyny II.*²⁹, *Polak konfederat przez Moskwę na Syberię zaprowadzony*³⁰. Do konfederacji barskiej nawiązuje również *Kalendarz Polski* y

25 M. Kukiel, *Zarys historii wojskowości w Polsce*, Poznań, t. III, s. 339.

26 Capitaine de Jeney, *Partyzant czyli sztuka prowadzenia pomyślnie woyny podjazdowej według zwyczajów wieku teraźniejszego, z przydatkiem ułożonych plant ułatwiających pojęcie dyspozycje y wszystkie potrzebne obroty woysk lekkich w odprawianiu marszów, czynieniu zasadzek, ataków y reyerady, jako y z sposobami łatwemi leczenia zdarzających się przypadkowy chorób pod czas kampanii tak ludziom iako y koniom przez Jmci Pana de Jeney sławnego Inżyniera y kapitana wojsk francuskich wydany. A teraz na polski język przetłumaczony...* Supraśl 1770.

27 Świadczą o tym dane proveniencyjne książek znajdujących się obecnie w zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego. Por. też: M. Cubrzyńska-Leonarczyk, *Oficyna supraska 1695-1803...*, op. cit., s. 173.

28 [Fridericus II rex Prussie], *Sekreta gabinetów europejskich od r.1763 aż do teraźniejszych czasów* [tłum. A. M. Prokopowicz], Supraśl 1789.

29 [Peyssonel Claude Charles de], *O niebezpieczeństwie wagi politycznej, albo wykład przyczyn, które zepsuły równowagę na północy od wstąpienia na tron rosyjski Katarzyny II...* [tłum. domn. A. Bieńkowski], Supraśl [Bzreg] 1790. Dzieło miało rok później edycję tytułową: [Peyssonel Claude Charles de, aut. domn.], *Katarzyna Druga imperatorowa rosyjska* [tłum. domn. A. Bieńkowski], w Petarzburgu, Supraśl 1791.

30 Chojecki K[arol Lubicz], *Polak konfederat przez Moskwę na Syberię zaprowadzony. Razem wiadomość o buncie Puchaczewa*, Supraśl 1790.